

ЛЕКЦІЯ 1

Тема: Підприємство, як суб'єкт господарювання . Організаційно- правові форми підприємства.

Мета: Сформувати у студентів системне уявлення про підприємство, як суб'єкт господарювання, розкрити економічні та організаційні засади його функціонування, охарактеризувати основні організаційно-правові форми ведення підприємницької діяльності в Україні та показати особливості їх застосування в аграрному секторі.

План

1. Поняття підприємства та підприємницької діяльності.
2. Підприємство, як складова ринкової економіки.
3. Основні ознаки та функції підприємства.
4. Суб'єкти господарювання та їх класифікація.
5. Організаційно-правові форми ведення господарської діяльності.
6. Фермерське господарство, як особлива форма аграрного підприємництва.
7. Господарські товариства в аграрному секторі.
8. Сільськогосподарська кооперація.
9. Критерії вибору організаційно-правової форми аграрного бізнесу.
10. Сучасні тенденції розвитку підприємництва в аграрному секторі України.

Література:

1. *Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX. Верховна Рада України.*
2. *Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Верховна Рада України..*
3. *Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. Верховна Рада України*
4. *Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 № 973-IV. Верховна Рада України.*
5. *Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII. Верховна Рада України.*
6. *Про акціонерні товариства : Закон України від 27.07.2022 № 2465-IX. Верховна Рада України.*
7. *Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 21.07.2020 № 819-IX. Верховна Рада України.*
8. *Мазаракі А. А., Блакита Г. В., Ситник Г. В. та ін. Економіка підприємства : підручник : у 3 ч. Ч. 1 / за заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ: Державний торговельно-економічний університет, 2022. 432 с. ISBN 978-966-918-049-0. DOI: 10.31617/p.knute.2022-175.*
9. *Мазаракі А. А., Гуляєва Н. М., Стояненко І. В., Андрєєва В. Г., Багацька К. В. та ін. Економіка підприємства : підручник : у 3 ч. Ч. 3 / за заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ : Державний торговельно-економічний університет, 2023. 355 с. ISBN 978-966-918-051*

10. Вірченко В. В. та ін. *Економіка підприємства : навчальний посібник / за заг. ред. Г. М. Філюк, Л. А. Мартинюк. Київ : Компрінт, 2023. 477 с. ISBN 978-617-8282-37-0. Видання Київського національного університету імені Тараса Шевченка.*
11. Ситник Й. С., Бойківська Г. М., Гончар С. Й. *Економіка підприємства : навчальний посібник. Львів : Растр-7, 2023. 259 с. ISBN 978-617-8296-42-1. Видання Національного університету «Львівська політехніка».*
12. Лема Г., Вільгуцька Р., Олексів І., Харчук В., Лісович Т. *Економіка підприємства : навчальний посібник. Львів : Растр-7, 2023. 120 с. ISBN 978-617-8164-03-4.*
13. Петрига О. М., Яворська Т. І., Прус Ю. О. *Економіка аграрного підприємства : навчальний посібник. Мелітополь : Люкс, 2016.*
14. Кравченко Н.В., Можарівська І.А., Гнітецький М.О. *Аграрний менеджмент і маркетинг – ключові чинники підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Таврійський науковий вісник. Серія: Сільськогосподарські науки. Херсонський державний аграрно-економічний університет. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2026. Вип. 146. Ч. 1. с.71-77. DOI <https://doi.org/10.32782/2226-0099.2025.146.1.8>*
15. Кравченко Н.В., Можарівська І.А., Фурдига М.М., Олійник Т.М., Захарчук Н.А. *Аграрний маркетинг у картоплярстві: досвід країн ЄС для України. Таврійський науковий вісник. Серія: Сільськогосподарські науки. Херсонський державний аграрно-економічний університет. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2026. Вип. 147. Ч. 1.с.251-258. DOI <https://doi.org/10.32782/2226-0099.2026.147.1.31>*
16. Кравченко Н.В., Фурдига М.М., Ключевич М.М., Можарівська І.А., *FAO і сталий розвиток картоплярства: міжнародний досвід для аграрного маркетингу. Таврійський науковий вісник. Серія: Сільськогосподарські науки / Херсонський державний аграрно-економічний університет. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2026. Вип. 149 Ч. 1.*

1. Поняття підприємства та підприємницької діяльності

Підприємство є одним із центральних елементів економічної системи держави. Саме на рівні підприємств відбувається поєднання землі, праці, капіталу, підприємницьких здібностей, інформації та технологій, результатом чого є створення товарів, виконання робіт або надання послуг.

Для аграрної сфери це особливо важливо, оскільки сільськогосподарське підприємство одночасно виступає економічною, виробничою, соціальною та екологічною системою.

На відміну від багатьох інших видів бізнесу, аграрне підприємство використовує специфічний і практично незамінний виробничий ресурс — **землю**.

Наприклад, для виробництва зерна підприємству необхідно поєднати:
земля → насіння → добрива → засоби захисту рослин → техніка → праця → технологія → управління → фінансування → збут.

Відсутність або неефективне використання хоча б одного елемента може суттєво знизити кінцевий економічний результат. Саме тому сучасний агроном

повинен розуміти не лише технологію вирощування пшениці, кукурудзи, картоплі чи соняшнику. Він має знати, **у межах якої економічної системи здійснюється виробництво та за рахунок чого підприємство отримує прибуток.**

2. Підприємство, як суб'єкт ринкової економіки

У спрощеному економічному розумінні підприємство можна визначити як самостійного суб'єкта економічної діяльності, який організовує використання ресурсів для виробництва продукції, виконання робіт або надання послуг.

Основною метою комерційної діяльності є одержання економічного результату та забезпечення розвитку бізнесу.

Однак сучасне розуміння підприємства значно ширше за формулу:

«виробив → продав → отримав прибуток».

Сучасне аграрне підприємство має одночасно забезпечувати:

- економічну ефективність;
- конкурентоспроможність продукції;
- раціональне використання земельних ресурсів;
- відтворення родючості ґрунту;
- зайнятість населення;
- продовольчу безпеку;
- екологічну безпеку виробництва;
- адаптацію до кліматичних змін;
- технологічне оновлення;
- соціальну відповідальність.

Тому сучасну модель аграрного підприємства можна представити таким чином:

РЕСУРСИ → ВИРОБНИЦТВО → ПРОДУКЦІЯ → РИНОК → ДОХІД → РОЗВИТОК, але паралельно:

ЗЕМЛЯ → РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ → ЗБЕРЕЖЕННЯ РОДЮЧОСТІ → СТАЛІСТЬ ВИРОБНИЦТВА.

Таким чином, ефективність аграрного підприємства не повинна оцінюватися виключно величиною прибутку одного господарського року.

3. Основні ознаки підприємства

Для підприємства характерні декілька фундаментальних ознак.

3.1. Організаційна самостійність

Підприємство має власну систему управління, визначає напрями діяльності, структуру виробництва, організовує використання ресурсів.

Наприклад, сільськогосподарське підприємство самостійно визначає:

- структуру посівних площ;
- систему сівозмін;
- набір культур;
- технології вирощування;
- постачальників ресурсів;
- канали реалізації продукції;
- необхідність придбання або оренди техніки.

Проте така самостійність не є абсолютною: діяльність повинна здійснюватися відповідно до законодавства України.

3.2. Майнова відокремленість

Для здійснення господарської діяльності необхідна певна майнова база.

Для аграрного підприємства до неї можуть належати:

земельні ділянки або права користування ними, трактори, комбайни, ґрунтообробна техніка, склади, зерносховища, насіння, добрива, засоби захисту рослин, транспорт, обладнання, грошові кошти тощо.

3.3. Господарська самостійність

Підприємство приймає господарські рішення та несе відповідальність за їх результати.

Наприклад, якщо керівництво вирішило значно збільшити площу під соняшником, таке рішення може принести високий прибуток за сприятливої ринкової кон'юнктури. Водночас порушення науково обґрунтованої сівозміни може спричинити погіршення фітосанітарного стану посівів, виснаження ґрунту та збільшення виробничих витрат у наступні роки.

Отже, **агрономічне рішення одночасно є економічним рішенням.**

3.4. Відповідальність

Суб'єкт господарювання відповідає за виконання своїх зобов'язань перед працівниками, партнерами, банками, державою та іншими контрагентами відповідно до законодавства.

4. Основні функції підприємства

Таблиця 1

Підприємство виконує комплекс взаємопов'язаних функцій.

Функція	Зміст	Приклад в аграрному секторі
---------	-------	-----------------------------

Виробнича	Створення продукції	Вирощування пшениці
Економічна	Формування доходу і прибутку	Реалізація зерна
Ресурсна	Використання ресурсів	Земля, техніка, добрива
Інноваційна	Впровадження технологій	GPS, дрони, точне землеробство
Соціальна	Створення робочих місць	Зайнятість сільського населення
Екологічна	Раціональне природокористування	Ґрунтозахисні технології
Ринкова	Задоволення попиту	Виробництво продукції відповідної якості
Інвестиційна	Розвиток виробничої бази	Купівля техніки, будівництво елеватора

Особливістю аграрного підприємства є те, що його економічні результати значною мірою залежать від природних факторів.

Навіть за однакової технології врожайність культур у різні роки може істотно відрізнятись через:

- кількість опадів;
- температурний режим;
- посуху;
- приморозки;
- град;
- поширення шкідників і хвороб.

Тому **ризик є природною складовою аграрного підприємництва.**

5. Класифікація суб'єктів господарювання за масштабом діяльності

Важливо розрізняти поняття **мікро-, малого, середнього та великого підприємництва.**

В Україні для відповідної класифікації використовують, зокрема, кількість працівників та річний дохід.

Таблиця 2

Критерії класифікації суб'єктів підприємництва

Категорія	Середня кількість працівників	Річний дохід
------------------	--------------------------------------	---------------------

Мікропідприємництво	до 10 осіб	до еквівалента 2 млн євро
Мале підприємництво	до 50 осіб	до еквівалента 10 млн євро
Велике підприємництво	понад 250 осіб	понад еквівалент 50 млн євро

Суб'єкти, які не відповідають критеріям малого, або великого підприємництва, належать до середнього підприємництва.

Для аграрного сектору України характерне співіснування підприємств дуже різного масштабу — від невеликого сімейного фермерського господарства до великих аграрних компаній.

6. Організаційно-правова форма підприємницької діяльності

Організаційно-правова форма визначає юридичний механізм створення та функціонування суб'єкта господарювання, систему управління, характер участі засновників, особливості формування майна та відповідальності. Простіше кажучи, організаційно-правова форма відповідає на питання:

Хто створив бізнес?

Кому він належить?

Хто ним управляє?

Хто приймає рішення?

Хто і в яких межах відповідає за зобов'язання?

Як розподіляється отриманий фінансовий результат?

Для майбутнього агронома це має практичне значення.

Працюючи головним агрономом ТОВ, агрономом фермерського господарства або спеціалістом сільськогосподарського кооперативу, фахівець може виконувати подібні технологічні функції, але система управління, фінансування та прийняття господарських рішень буде різною.

7. Основні форми ведення аграрного бізнесу

У сільському господарстві України можна зустріти:

- фізичних осіб-підприємців;
- фермерські господарства;
- товариства з обмеженою відповідальністю;
- акціонерні товариства;
- кооперативи;

- інші юридичні особи та організаційні форми, передбачені законодавством.

Розглянемо найбільш важливі для аграрної сфери.

8. Фізична особа-підприємець

Фізична особа-підприємець (ФОП) -це фізична особа, яка зареєстрована для здійснення підприємницької діяльності відповідно до законодавства.

ФОП не є окремою юридичною особою.

Для аграрної сфери ця форма може використовуватися для невеликого бізнесу:

- вирощування овочів;
- виробництва розсади;
- надання агротехнічних послуг;
- тепличного виробництва;
- реалізації продукції;
- консультаційних послуг;
- переробки окремих видів сільськогосподарської продукції.

Переваги:

відносна простота створення і ведення діяльності; можливість використання спрощених моделей оподаткування за умови відповідності законодавчим вимогам; зручність для малого бізнесу.

Недоліки:

підприємець відповідає за зобов'язаннями відповідно до норм цивільного законодавства власним майном; можливості залучення великих інвестицій зазвичай менші, ніж у корпоративних форм бізнесу.

9. Фермерське господарство

Для агронома це одна з найважливіших організаційних форм.

Фермерське господарство — форма підприємницької діяльності громадян, спрямована на виробництво товарної сільськогосподарської продукції, її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на відповідних земельних ділянках.

Фермерське господарство може створюватися одним громадянином України або кількома громадянами, які є родичами чи членами сім'ї відповідно до вимог законодавства.

Фермерство є важливою складовою аграрної структури України.

Типова модель фермерського господарства

Земля → сімейна/наймана праця → техніка → виробництво → зберігання → реалізація → прибуток → розширення господарства.

Наприклад, фермер може спеціалізуватися на:

- зернових культурах;
- картоплі;
- овочах;
- ягодах;
- садівництві;
- насінництві;
- органічному виробництві;
- тваринництві.

Особливо перспективними для невеликих фермерських господарств можуть бути не лише масові культури, а й **нішеві напрями з високою доданою вартістю**: ягоди, овочі, насіннева продукція, пряно-ароматичні рослини, органічна продукція.

10. Товариство з обмеженою відповідальністю

ТОВ є однією з найбільш поширених корпоративних форм ведення бізнесу в Україні та широко використовується в аграрному секторі.

Статутний капітал ТОВ формується з внесків учасників.

Ключова характеристика полягає в тому, що товариство є окремою юридичною особою, а учасники за загальним правилом не відповідають за його зобов'язаннями і несуть ризик збитків у межах вартості своїх внесків, за винятком установлених законом випадків.

Чому ТОВ популярне в агробізнесі?

ТОВ зручне, коли:

- є декілька засновників;
- підприємство орендує значні земельні площі;
- необхідно залучати капітал;
- підприємство має значну кількість працівників;
- потрібна складніша управлінська структура;
- здійснюється переробка або експорт продукції.

Наприклад:

засновники → ТОВ → оренда землі → виробництво → елеватор/переробка → продаж → прибуток.

11. Акціонерне товариство

Акціонерне товариство (АТ) — господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

Ця форма характерна насамперед для масштабнішого бізнесу. Перевагою є можливість концентрації значного капіталу та залучення інвестицій.

Для невеликого фермерського господарства створення АТ, як правило, є недоцільним через складнішу систему корпоративного управління.

12. Сільськогосподарська кооперація

Для аграрної економіки особливе значення має **кооперація**.

Основна ідея кооперації: **не обов'язково бути великим підприємством, щоб користуватися перевагами великого масштабу.**

Уявіть 10 невеликих виробників ягід.

Окремо кожен має:

невелику партію продукції → слабку переговорну позицію → високі витрати на логістику → складність виходу у великі торговельні мережі.

Об'єднавшись, виробники можуть спільно організувати:

охолодження → сортування → пакування → зберігання → транспортування → маркетинг → реалізацію.

Саме тому кооперація особливо важлива для малих і середніх агровиробників.

13. Порівняння основних форм аграрного бізнесу

Ознака	ФОП	Фермерське господарство	ТОВ	АТ	Кооператив
Масштаб	Малий	Малий–середній	Малий–великий	Переважно великий	Малий–середній
Кількість учасників	1	1 або кілька відповідно до закону	1 або більше	Акціонери	Члени
Складність управління	Низька	Низька/середня	Середня	Висока	Середня
Залучення інвестицій	Обмежене	Середнє	Високе	Дуже високе	Залежить від моделі
Типове використання в агросекторі	Послуги, мале виробництво	Виробництво с.-г. продукції	Товарне агровиробництво	Великий бізнес	Спільні економічні операції

14. Як обрати організаційно-правову форму?

Не існує форми, яка була б найкращою для всіх.

Вибір залежить від:

1. Масштабу бізнесу.

Для 2 га теплиць і для 20 тис. га ріллі потрібні різні організаційні моделі.

2. Кількості засновників.

Один власник і десять інвесторів потребують різної системи управління.

3. Необхідного капіталу.

Чим капіталомісткіший бізнес, тим більшого значення набувають механізми залучення фінансування.

4. Рівня підприємницького ризику.

В аграрному секторі ризику особливо високі через погодно-кліматичні фактори, коливання цін, урожайності та вартості ресурсів.

5. Спеціалізації.

Зернове виробництво, ягідництво, картоплярство, насінництво та овочівництво мають різну структуру витрат і потребують різних моделей організації бізнесу.

15. Сучасна структура аграрного підприємництва України

Український аграрний сектор характеризується значною різноманітністю суб'єктів господарювання.

Одночасно функціонують:

особисті господарства населення → сімейні ферми → фермерські господарства → малі та середні агропідприємства → великі аграрні компанії.

Це створює багаторівневу структуру аграрного виробництва.

При цьому дані регіональної статистики добре демонструють важливу закономірність: переважна більшість підприємств належить до малого бізнесу.

Наприклад, у Вінницькій області серед 9049 діючих підприємств у 2024 р. 8506, або **94,0 %**, належали до малих підприємств, а 7089, або **78,3 %**, — до мікропідприємств.

У сільському, лісовому та рибному господарстві області функціонувало 2608 підприємств, з яких **96,1 % становили малі підприємства**, а **81,4 % — мікропідприємства**.

Отже, коли ми говоримо про підприємництво, не слід ототожнювати його лише з великими компаніями. Малий бізнес формує кількісну основу підприємницького середовища.

16. Підприємство і агроном: де зв'язок?

На перший погляд студент може поставити питання:

«Навіщо агроному знати організаційно-правові форми підприємств?»

Відповідь дуже практична.

Припустимо, головний агроном пропонує придбати сучасну сівалку точного висіву.

Вартість — кілька мільйонів гривень.

Щоб обґрунтувати рішення, недостатньо сказати:

«Ця сівалка краща».

Необхідно визначити:

ціна техніки → продуктивність → економія насіння → економія пального → зміна врожайності → строк окупності → економічний ефект.

Тому сучасний агроном фактично працює на межі кількох наук:

**АГРОНОМІЯ + ЕКОНОМІКА + МЕНЕДЖМЕНТ + ЦИФРОВІ
ТЕХНОЛОГІЇ.**

І чим вищу посаду займає фахівець, тим важливішими стають економічні та управлінські компетентності.

17. Важлива законодавча зміна 2025–2026 років

Українське законодавство у сфері господарської діяльності зараз перебуває в перехідному періоді.

Закон України №4196-IX від 9 січня 2025 року встановив **трирічний перехідний період** та нові правила щодо діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм.

Зокрема, законодавством передбачено припинення можливості створення нових юридичних осіб у низці традиційних форм, серед яких:

- державне підприємство;
- комунальне підприємство;
- приватне підприємство;
- дочірнє підприємство;
- іноземне підприємство та деякі інші форми.

Це важлива сучасна трансформація українського корпоративного законодавства.

Отже, необхідно розрізняти:

організаційно-правові форми, які історично існували та продовжують діяти протягом перехідного періоду, і форми, що використовуються для створення нового бізнесу відповідно до сучасного законодавства.

18. Сучасні тенденції розвитку аграрних підприємств

Сьогодні конкурентоспроможність аграрного підприємства дедалі менше визначається лише площею землекористування.

Зростає значення:

1. Цифровізації

GPS-навігація, супутниковий моніторинг, БПЛА, карти врожайності, автоматизований облік ресурсів, технології точного землеробства.

2. Даних

Сучасне підприємство приймає рішення не лише на основі досвіду агронома, але й на основі масивів даних.

Наприклад:

NDVI → визначення неоднорідності посіву → польове обстеження → локальне рішення → диференційоване внесення.

3. Адаптації до кліматичних змін

Зростає роль:

посухостійких сортів і гібридів; зміни строків сівби; збереження ґрунтової вологи; мінімальної обробки ґрунту; покривних культур; управління ризиками.

4. Екологізації

Економічний результат дедалі більше пов'язаний із ресурсоефективністю.

Зменшення витрат добрив, пального або ЗЗР без втрати врожайності може одночасно забезпечувати:

економічний + екологічний ефект.

5. Поглиблення переробки

Один із головних напрямів розвитку аграрного підприємництва — перехід від продажу сировини до створення продукції з більшою доданою вартістю.

Наприклад:

пшениця → борошно → хлібобулочна продукція;

картопля → сортування → пакування → переробка → крохмаль/чипси/інші продукти;

ягоди → охолодження → заморожування → джеми/соки/сублімована продукція.

На кожному наступному етапі потенційно збільшується додана вартість.

19. Цікавий факт для дискусії

Чи завжди найбільше аграрне підприємство є найефективнішим?

Ні.

Велике підприємство має переваги масштабу:

закупівля великих партій ресурсів; потужна техніка; власні елеватори; логістика; доступ до фінансування; експорт.

Проте мале господарство може мати інші переваги:

гнучкість; швидкість прийняття рішень; спеціалізація; вирощування нішевих культур; прямі продажі; органічне виробництво; виробництво продукції з високою доданою вартістю.

Тому в аграрній економіці:

«більший» не завжди означає «ефективніший».

20. Ситуаційне завдання для студентів

Троє випускників спеціальності «Агрономія» вирішили створити власний бізнес.

Вони мають можливість орендувати 120 га землі.

Планують вирощувати:

- 50 га пшениці;
- 30 га сої;
- 20 га картоплі;
- 10 га овочів;
- 10 га ягідних культур.

Початковий капітал обмежений. Частина техніки планують орендувати.

Питання:

1. Яку організаційно-правову форму доцільно обрати?
2. Чи варто створювати фермерське господарство або ТОВ?
3. Які переваги та ризики кожного варіанта?
4. Чи доцільно трьом виробникам створювати кооператив?
5. Які культури забезпечуватимуть найвищу додану вартість?
6. Які основні виробничі ризики матиме підприємство?
7. Яку роль у цьому бізнесі повинен виконувати агроном?

Таке завдання демонструє студентам, що **організація підприємства безпосередньо пов'язана з агрономічними рішеннями.**

ВИСНОВКИ

Підприємство є базовою ланкою економічної системи, у межах якої відбувається поєднання матеріальних, трудових, фінансових, земельних та інформаційних ресурсів для виробництва продукції, виконання робіт або надання послуг.

Особливість аграрних підприємств полягає у використанні землі як основного засобу виробництва, залежності результатів діяльності від природно-кліматичних факторів, сезонності виробництва та біологічних закономірностей розвитку рослин і тварин.

В Україні аграрне підприємництво представлене різними організаційними моделями — від фізичних осіб-підприємців і сімейних ферм до фермерських господарств, товариств, кооперативів та великих корпоративних структур. Вибір організаційно-правової форми залежить від масштабу виробництва, кількості засновників, спеціалізації, потреби в інвестиціях, системи управління та рівня підприємницького ризику.

Сучасний агроном повинен володіти не лише технологічними знаннями. Його професійна діяльність дедалі тісніше пов'язана з економічним аналізом, менеджментом, цифровими технологіями, оцінкою інвестицій та управлінням виробничими ризиками.

Тому можна сформулювати один із ключових принципів сучасного аграрного менеджменту:

ефективне агрономічне рішення повинно бути одночасно технологічно обґрунтованим, економічно доцільним та екологічно відповідальним.

Питання для самоконтролю

1. Що розуміють під підприємством?
2. Які основні ознаки підприємства?
3. Які функції виконує підприємство?
4. Чим аграрне підприємство відрізняється від підприємств інших галузей?
5. Хто належить до суб'єктів господарювання?
6. Що таке організаційно-правова форма?
7. Які форми ведення аграрного бізнесу поширені в Україні?
8. Які особливості має фермерське господарство?
9. Чим ФОП відрізняється від юридичної особи?
10. Які переваги має ТОВ?
11. У чому полягає економічна сутність сільськогосподарської кооперації?
12. Які фактори необхідно враховувати при виборі форми ведення бізнесу?
13. Чому агроном повинен володіти економічними знаннями?
14. Як цифровізація змінює діяльність аграрних підприємств?
15. Чому збільшення розміру підприємства не завжди означає підвищення його ефективності?

